
SZARAJEVÓTÓL TRIANONIG II.

Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben I. (1945–1956)

KATONA ANDRÁS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Ferenc Ferdinánd, az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse és felesége elleni – világháborúhoz vezető – sarajevói merénylettől a nagy háborút Magyarország számára véglegesen lezáró trianoni békediktátumig alig hat év telt el. Ez a fél tucat esztendő, főleg annak lezárása azonban meghatározta egész XX. századi történetünket, és hatása nem halványul el az új évezred kezdetén sem. Ez az írás azt vizsgálja reprezentatív tankönyvminta segítségével, hogyan jelenítették meg és értékelték 1945 és 1956 közötti történelemtankönyveink ennek a néhány nagyon fajsúlyos évnek a számunkra tragikus históriáját. Általános és középiskolai könyveket egyaránt áttekintettünk. Munkánk folytatása az 1920 és 1944 közötti időszakot áttekintő korábbi írásnak, alapvetően megváltozott történelmi körülmények, egy rövid, demokratikusnak tetsző átmenetet követően zömmel a legkeményebb kommunista diktatúra keretei között. A tanulságok levonására írásunk folytatásában kerítünk sort.

ANDRÁS KATONA: FROM SARAJEVO TO TRIANON. PART II. THE FIRST WORLD WAR AND ITS CONSEQUENCES IN THE HISTORY TEXTBOOKS OF THE ERA OF THE ONE-PARTY STATE (1945–1956)

Just six years passed between the assassination in Sarajevo of Franz Ferdinand, the heir to the throne of the Austro-Hungarian Monarchy, and his wife, leading to the world war, and the Treaty of Trianon which brought an end to the Great War for Hungary. These half dozen years, mainly their close, determined our history for the entire 20th century, and their impact did not fade either at the start of the new millennium. This paper examines, with the help of a representative sampling, how our history textbooks between 1945 and 1956 presented and assessed these several grave years of history that were tragic for us. We examined both primary and secondary school textbooks. Our work is the continuation of an earlier paper that examined the

period between 1920 and 1944 and appears amidst fundamentally changed historical circumstances, in the framework of the toughest communist dictatorship, following a short democratic-like transition. We will present the lessons learnt in the continuation of our paper.

BEVEZETÉS

A második világháború eredménye alapvető fordulatot hozott hazánk társadalmi-politikai berendezkedésében. Rövid, átmenetinek nevezhető „demokráciaközeli” időszakot követően a magukat kommunistának valló pártok (Magyar Dolgozók Pártja – MDP, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt – MSZMP) kizárólagosan gyakorolták a hatalmat a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális élet valamennyi területén. A pártállami időszak az oktatásügyben is a marxizmus-leninizmus (nagyjából 1956-ig annak vulgarizált formájában, „sztálinista mázzal leöntve”) kizárólagos ideológiai uralmát jelentette, ami különösen a történelem tanításában éreztetette jótékonyak korántsem nevezhető hatását. Szigorú központi irányítás érvényesült a tantervek, de a tankönyvek kiadásában is. 1949-től lényegében egyetlen kiadó, a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, majd 1950-től Tankönyvkiadó Vállalat jelentette meg a kötelezően tanítandó tankönyveket, évfolyamonként és iskolatípusonként egyet. Megszűnt tehát a tankönyvválasztás korábbi viszonylagos szabadsága, és – értelemszerűen – csak az uralkodó ideológiának megfelelő munkák jelenhettek meg. A tankönyvírók a korszak kezdetén szinte kizárólag vezető marxista történészek voltak, majd a rendszer „puhulása”, a tankönyvek didaktikusabbá válása idején jellemzően már inkább gyakorló tanárok, illetve a gyakorlathoz közelebb álló szakemberek, szakfelügyelők.

Nagyjából, a köztörténetinek megfelelően, három kisebb időszakra bonthatjuk fel a tárgyalt 1945 és 1990 közötti időszakot:

- 1) A rövid demokratikus időszak (1945–1947)¹.
- 2) Az „ötvenes” évek kemény diktatúrája (1948–1956).
- 3) A kádári, egyre puhuló diktatúra időszaka (1956–1989).²

Természetesen mi csupán az első világháború és következményei szempontjából vizsgáljuk az adott ötödfél évtized történelemtankönyveit, de azokat a viszonylagos teljesség igényével, bár csupán a két meghatározó iskolatípusra összpontosítottunk: az általános iskola felső tagozatára és a gimnáziumra. Az egyes korszakhatárokon belül – a korábbi, Horthy-korszakot feldolgozó tanulmányhoz³ hasonlóan – külön tárgyaljuk az első világháború, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság,

1 A korszakhatárookban a történeti szakirodalom sem egységes. Mi az elemzett tankönyvek tartalmi jellemzői alapján választottuk az 1947/1948-as periódushatárt.

2 Ezt a harmadik, kádári időszakot következő közlésünkben tárgyaljuk.

3 Katona András (2014): Szarajevótól Trianonig. Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolás történelemtankönyveiben. Könyv és Nevelés, XVI. évf. 4. sz. 33-53.

valamint a trianoni béke időszakát, illetve témáját. Új résztémaként kerülnek vizsgálódási körünkbe a korszak egészében kiemelt terjedelemben tárgyalt oroszországi forradalmak,⁴ valamint a nemzetközi (és magyarországi) munkásmozgalom ügye, ezeket szigorúan csak az első világháború és következményei viszonylatában vizsgálva.

A RÖVID DEMOKRATIKUS IDŐSZAK (1945–1947)

A háború után egy demokratikus szellemű nevelés programját hirdették meg a koalíciós pártok. Ez a történelmi gondolkodás formálását, a helyes értékelés, a racionális „politikai érzék” kifejlesztését tekintette a történelemtanítás fő feladatának. Határozottan elítélte a nacionalizmust, s a gyermeklélektani szempontok helyett a tárgy tudományosságát húzta alá. Ekkor még – igaz, a háború előttinél beszűkültebben, de – működött a sokszínű tankönyvpiac. Különösen a vezető felekezetek szorgoskodnak történelemtankönyvek kiadásában is. Például a Szent István Társulat jelentetett meg általános iskolai és gimnáziumi tankönyveket,⁵ valamint a debreceni Városi Nyomda csaknem egy teljes általános iskolai tankönyvsorozatot.⁶ Ezek a könyvek azonban nem sokáig maradhattak forgalomban, még szűk felekezeti körben sem, hiszen az iskolák szinte teljes körű államosítása hamarosan megtörtént. E rövid áttekintés után nézzük, hogy témánk szempontjából mit írnak a tankönyvek a világháborúról és annak közvetlen következményeiről.

A világháború

Az első világháború a második befejezését közvetlenül követően egészen más megvilágításba került. A „rövid demokratikus időszak” történelemtankönyvei jellemzően közös fejezetcím alatt tárgyalták a két világegést,⁷ melyekben azonban viszonylag külön csak a „nagy” háborút részletezték. Egyedül Benda Kálmán tankönyve tárgyalta a második világháborút is önálló fejezetben, de közös tananyag-

4 Más interpretációban a februári forradalom és az októberi bolsevik hatalomátvétel.

5 Magyar történelmi olvasókönyv. Katolikus általános iskola 5. osztály. Szerk. Szent István Társulat Tankönyvszerkesztő Bizottsága. (Katolikus iskolák tankönyvei.) Bp., 1947. 240.; Balogh Albin – Iván János: Magyarország története a Szatmári békétől napjainkig. Kath. gimn. és leánygimn. 8., a líceumok és leánylíceumok 4. oszt. számára. Szent István Társulat, Bp., 1947. 117.

6 Nádor Jenő (1946): *A középkor és az újkor története 896–1789-ig. Gimn. és leánygimn. 5. oszt.* Városi Ny. Debrecen, 178.; Varga Zoltán (1946): *Magyarország története a Szatmári békéig. Gimn. és leánygimn. 7. oszt.* Városi Ny. Debrecen, 196 l.; Varga Zoltán (1946): *Magyarország története. 2. A Szatmári békétől. Gimn. és leánygimn. 8. oszt.* Városi Ny. Debrecen, 229.

7 A két világháború (Kosáry Domokos – Mérei Gyula (1945): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A gimnáziumok, gazdasági középiskolák és a tanító-(nő)-képző intézetek IV. osztálya számára.* Szikra, Budapest, 148–156., ill. Iván János (1947): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII., a líceumok és leánylíceumok IV. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 102–117.

ban ő is összevonta a két világháborút.⁸ Mindhárom érintett tankönyv magyar történeti volt. Kettő csupán Magyarország újabb kori történetével foglalkozott (*A szatmári békétől napjainkig*),⁹ míg Benda Kálmáné a teljes magyar történelmet tárgyalta (*Az őskortól napjainkig*). Az első világháború részletesebb feldolgozására csak a Kosáry – Mérei tankönyvben került sor, és itt is nagy súlyt kapott a háború alatti magyar belpolitikai élet (főleg Tisza István politikája, de a választójogi kérdés és Károlyi Mihály háborúellenessége is), a harctéri események ismertetésének rovására. Bár ezek nem a világháború elvesztése után nálunk eluralkodó pacifizmus jelei, de egyfajta háborúellenességet mindenképp tükröznek.

A tartalmi feldolgozást illetően előbukkan a későbbi időszakban vezérmotívummá váló értékelés: „Az első világháború kitörésének legmélyebb oka az európai hatalmak imperializmusa volt.”¹⁰ Különösen kiemeli a Kosáry – Mérei szerzőpáros a Balkán feletti uralom kérdését, benne a német hatalomvágyat a félszigeten keresztül vezető Hamburg–Bagdad vasútvonal terve kapcsán, valamint Oroszországnak, mint a balkáni népek pártolójának a szerepét. Ami hazánk háborúba lépését illeti, nem beszélhetünk mélyebb elemzésről: „A szerb összeütközés nyomán kifejlődő világháborúba a magyarság ... a németek oldalán sodródott bele.”¹¹ Szereplésünk summás értékelésében még valamelyest tovább él a Horthy-korszak hőskultusza, némi bíráló hangnemmél elegyítve: „A négyéves küzdelemben a magyar katonák távol a hazai földtől Oroszországban, Szerbiában, Romániában és a szövetségesből ellenségévé lett Olaszország földjén harcoltak a nemzettől idegen célokért, mindvégig bátran és becsületesen. Az óriási magyar véráldozat (650.000 hősi halott) azonban nem hozott győzelmet.”¹² A Kosáry – Mérei szerzőpáros egyenesen a központi hatalmak vereségének a törvényszerűségét hangsúlyozza, annak ellenére, hogy annak csapatai végig idegen területen harcoltak: „Az ellenfél roppant fölénye, a nyersanyag, élelmiszer és készgyártmányok zavartalan és biztos utánpótlási lehetősége, az emberanyag számában javukra jelentkező többlet ... szükségképpen eldöntötte a háború sorsát. Az egyes csaták, hadi cselekmények mindig csak részletkérdések voltak.”¹³ Kissé túlértékeli a tankönyvek az Egyesült Államok hadba lépésének szerepét, melynek közvetlen okaként egyértelműen a német korlátlan tengeralattjáró háború megindítását jelölik csupán meg.¹⁴

Mint már jeleztük, feltűnő a tankönyvekben a hadi események rendkívül visszafogott tárgyalása. A Kosáry – Mérei-féle tankönyvben egyetlen tananyagrészt (ráadásul a megtévesztő *Az első világháború kitörése* alcímmel), az Iván-féle tankönyvben két, a Benda-féle tankönyvben pedig csupán egyetlen bekezdés szól a világhá-

8 Az első világháborútól a másodikig (Benda Kálmán (1945): *Magyarország története az őskortól napjainkig. A polgári iskolák III–IV. és a gimnáziumok III. osztálya számára*. Szikra, Budapest, 129–132.)

9 Kosáry-Mérei (1945) és Iván (1947)

10 Iván (1947) 103.

11 Benda (1945) 129.

12 Uo.

13 Kosáry-Mérei (1945) 149.

14 Benda (1945) 129., Kosáry-Mérei (1945) 149. és Iván (1947) 104.

ború katonai vonatkozásairól – mondani sem kell, hogy meglehetősen elnagyoltan. A politikai történések tárgyalása viszont – különösen a Kosáry – Mérei tankönyvben – igen részletes: *Magyar belpolitikai élet Ferenc József haláláig; Tisza István politikája; Károlyi háborúellenessége; A választójogi kérdés; Károlyi Mihály izgatása a béke mellett. IV. Károly trónralépése; A választójogi kérdés; A forradalom előzményei; Esterházy Móric kormánya és a választójogi kérdés; Wekerle Sándor kormánya és a választójogi reform* alcímekkel. A másik két tankönyvben a politikai események tárgyalása a hadi eseményével nagyjából azonos – egyformán igen szerény – arányú.

A háború alatti magyar belpolitika tárgyalása kapcsán különösen a Kosáry – Mérei tankönyvben fontos szerepet kapott Tisza István politikájának és személyének az értékelése. Jelentősen változott a korábbi heroizáló kép. Tisza „... a magyar uralkodó osztály megtestesítője volt”, aki „Mereven elzárkózott minden nemzetiségi kívánság elől. [...] Elzárkózott az általános, titkos választójogi reform elől...”, sőt „... merevsége és hajthatatlansága a külpolitikában is megnyilvánult.”¹⁵ Károlyi Mihály megítélése is változóban volt, háborúellenessége és a később haladónak nevezett politikája már a háború viszonylag korai szakaszában is szerepet kapott, pedig ekkor még csaknem egyedül ő vallotta, hogy „Magyarország a háborút nem kívánta, területi aspirációi nem voltak, de a monarchiának sem, mégis belesodrótunk a háborúba”¹⁶ Folytatva a gondolatsort – immár a tankönyvírók által: „Ha azonban ez bekövetkezett, akkor a cél az áldozatok árán a nemzeti jogok, a magyar vezényszó, címer és jelvények elnyerése és általános választójog útján demokratikus államszervezet létesítése.”¹⁷ IV. Károly felemás békepróbálkozásai¹⁸ kapcsán ugyanők megjegyzik, hogy „Károlyi Mihály ... nyíltan békebarátnak mondta magát, aki a világbékéért küzd.”¹⁹ Tehát a tankönyvírók értékelése szerint az uralkodóval szemben egyértelműen pacifista volt.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság

A második világháború befejezését jelentő 1945-öt követően, nem kis mértékben a szovjet csapatok jelenléte és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) keresztül a szovjetek jelentős, egyre növekvő politikai befolyása, de főleg a demokratikus fordulat következtében jelentősen változott 1918/1919 megítélése tankönyveinkben. A veszttel háború utáni belpolitikai helyzetet a katolikus iskoláknak írt tankönyv

15 Kosáry-Mérei (1945) 150.

16 Részlet Károlyi 1915. május nyilatkozatából: Kosáry-Mérei (1945) 151. (A tankönyv a *Károlyi izgatása a béke mellett* tananyagrészen azt írja, hogy „1915 decemberétől kezdve állandóan sürgette a békekötést.” Uo.152.)

17 Kosáry-Mérei (1945) 151.

18 „IV. Károly jószándékú, emberszerető, de erélytelen uralkodó volt. Szerette volna alattvalóinak minden igényét kielégíteni. Főleg és mindenekelőtt békét szeretett volna teremteni.” Kosáry-Mérei (1945) 153.; Az idézet első mondata megjelenik egy másik tankönyvben is, azzal a kiegészítéssel, hogy „... aki Ferenc Józseffel ellentétben minden követelés kielégítésével remélte, hogy a széthullani készülő birodalom egységét megőrzi.” Iván (1947) 104.

19 Kosáry-Mérei (1945) 153.

így vázolja: „Mindinkább világossá vált, hogy a vezetőréteg nem tudja már összefogni a nemzeti erőket, és egyre általánosabbá lett a forradalmi hangulat, amelyet a harctéren elszenvedett utolsó véres vereségek és az orosz forradalom hírei még fokoztak.”²⁰ Ebből következően „A forradalom kitörésekor az addigi vezetőréteg és szövetségesei ijedten visszavonultak a politikai élettől.”²¹ A hatalomra kerülő Károlyi-kormány viszont hiába vallotta magát antantbarátnak, békepártinak, a hadsereg feloszlításának csak az lett a következménye, hogy a cseh és román csapatok egyre nagyobb területeket szálltak meg. „Nem járt eredménnyel a nemzetiségek vezetőivel folytatott tárgyalás sem. [...] A Károlyi-kormánynak az sem sikerült, hogy az ország gazdasági és társadalmi viszonyait demokratikus irányba fordítsa át.” Ebből következően a Berinkey-kormány „külpolitikai helyzetét nagy mértékben súlyosbította a belpolitikai helyzet alakulása.”²² Másképpen fogalmazva a kormány „vitette magát az árral.”²³ Feltűnő, hogy ezt az 1918 októberétől 1919 márciusáig terjedő forradalmi időszakot Benda Kálmán alig három sorban „intézte el”, megemlítve a köztársaság kikiáltását – melynek elnöke Károlyi Mihály lett –, és leszögezve, hogy megkezdték a szociális reformok megvalósítását.²⁴

A kommunisták és a Tanácsköztársaság megítélése, ha még nem is 180 fokos, de már jelentős fordulatot vett. Egyelőre afféle „kóbor gondolatként” megjelent, hogy „A gyökeres társadalmi reform megvalósítása a kommunista pártra várt. Már a forradalom előtt megvolt Magyarországon az érdeklődés az orosz forradalom iránt.”²⁵ A Kosáry – Mérei szerzőpáros viszonylag bővebben írt a pártalapításról és előzményeiről, taglalva a hatalomra jutás körülményeit. A viszonylag kiegyenlített tárgyalás során megemlíti a szerzők a kommunista forradalom bajait és a rendszer eredményeit is.²⁶ A Tanácsköztársaság külső helyzetét azonban Benda Kálmán tárgyalta részletesebben: „A román és cseh csapatok, kihasználva a nagy átalakulás alatti belső zavarokat, megindultak az ország határai ellen, hogy érvényt szerezzenek régi területi vágyaiknak. A Tanácsköztársaság a rendelkezésre álló rövid idő alatt néphadsereget szervezett. Ez a vörös hadsereg kezdetben sikereket ért el: a cseheket visszaszorították a Felvidéken, később azonban a tiszai harcok után fokozatosan visszaszorult a román csapatok elől.”²⁷ A katolikus tankönyv azt is megírta, hogy „Kun Béla a csapatokat visszarendelte, mikor erre az antant felszólította.”²⁸ A bukást Benda így írta le, kicsit

20 Iván (1947) 105.

21 Kosáry-Mérei (1945) 157.

22 Iván (1947) 105-106.

23 Kosáry-Mérei (1945) 159.

24 Benda (1945) 129.

25 Kosáry-Mérei (1945) 129.

26 Pl. „A kommunista párt 1919-ben nem értette meg a parasztkérdés lényegét”, vagyis elmaradt a földosztás; vagy „nem tudták megnyerni az amúgy is konzervatív kispolgárságot sem.” Másfelől viszont „Először választottak 1919 áprilisában általános titkos választójog alapján, bár egyetlen listával.” (KOSÁRY-MÉREI) 1945 161.)

27 Benda (1945) 130.

28 Iván (1947) 107.

elnagyolva a sorrendiséget: „A románok bevonultak Budapestre, elfoglalták az ország nagy részét, megdöntötték a proletárdiktatúrát és csak óriási zsákmánnyal megrakodva távoztak később a Tisza vonala mögé.”²⁹ Tehát a Tanácsköztársaság legalább annyi bírálatot kapott, mint elismerést (pl. *A kommunista rendszer első bajai; A kommunista rendszer eredményei* – alcíme a Kosáry – Mérei tankönyvben), de már – a Horthy-rendszerhez képest – az utóbbi is megjelenik.

Trianon

A magyarság tragédiáját jelentő, az első világháborút végleg lezáró békediktátum viszont jelentősen csökkenő súllyal kap szerepet 1945 utáni tankönyveinkben. Egyedül a katolikus tankönyvben kap külön alcímet, ott is egy kurta bekezdés erejéig. Némi adatolás még megfigyelhető mindhárom tankönyvben, de érdekes, hogy a Kosáry-Mérei tankönyv az ország régi területe több mint felének elvesztéséről ír,³⁰ ami igaz, de mégis jelentős szépítés. Ehhez képest a másik két tankönyv számszerűsített adatokat közöl,³¹ amiből kiderülhet a tanuló számára, hogy a több mint fél valójában több volt, mint kétharmad. Szintén csak Benda és Iván részletezi azt, hogy mely területeink kikhez kerültek, sőt némileg megkísérlik a békekötés hátterét is megvilágítani, szinte szó szerint azonos mondatokban: „Ebben a békében az angol, amerikai és francia államférfiak a románoknak, cseheknek és szerbeknek adott korábbi kötelező ígéreteikhez voltak kénytelenek ragaszkodni,”³² illetve „Wilson ígéretei a nemzetek önrendelkezéséről nem valósulhattak meg, mert a győztes hatalmak kezét megkötötték a kis szövetségeseiknek, a szerbeknek, cseheknek és románoknak adott ígéreteik.”³³

A békerendszer értékelését illetően a Kosáry – Mérei tankönyv hallgat, a Benda-tankönyv viszont tényszerűen elemez. Szól „anyagai, gazdasági és egyéb nehézségek”-ről, a menekültek áradatáról, az ipar és kereskedelem lehetőségeinek beszűküléséről, a bányászati, ipari üzemek legnagyobb részének leszakadásáról, egyoldalú mezőgazdasági állammá válásunkról.³⁴ Ezzel szemben az Iván-tankönyv érzelmi húrokat is penget: „A legszomorúbb tény az volt, hogy a tízmilliónyi magyarság harmadrésze, több mint három millió magyar, minden népszavazás nélkül az utódállamokban kisebbségre kényszerült.”³⁵ Trianon – csaknem egy fél évszázadra – kezd történelemtankönyveink mellékszereplőjévé válni, különösen a megelőző negyedszázadhoz képest.

29 Benda (1945) 130.

30 Kosáry-Mérei (1945) 166.

31 Benda (1945) 134. és Iván (1947) 108.

32 Benda (1945) 131.

33 Iván (1947) 108.

34 Benda (1945) 131.

35 Iván (1947) 108.

AZ „ÖTVENES” ÉVEK KEMÉNY DIKTATÚRÁJA

A történelemtanításban a demokratikus útról való letérés és a „szocialista fordulat” 1948 és 1950 között zajlott le. Megtörtént az iskolák államosítása, kommunista káderek kerültek az oktatásügy és a történettudomány különböző intézményeinek kulcspozícióiba, állami monopóliummá vált a tantervek és a tankönyvek kiadása, mely a tankönyvírás és

-kiadás területén egyaránt érezte hatását. Új, marxista szellemű tankönyveket írtak a Történettudományi Intézet – korábban már részben kipróbált – fiatal kutatóival. E tankönyvek gyakran kollektív munkával és igen gyorsan készültek el. Az ügy egyébként annyira fontos volt a korabeli politika számára, hogy az egyik első ilyen könyv szerzőit Kossuth-díjjal jutalmazták (igaz, csak a második, ezüst fokozattal).³⁶

A világháború

Két döntő változást figyelhetünk meg az első világháború megítélését és tárgyalását illetően az „ötvenes évek” hazai történelemtankönyveiben. Egyrészt a háború imperialista, mindkét fél részéről igazságtalan jellegének a hangsúlyozását, másrészt, hogy tárgyalása a nemzetközi munkásmozgalom, ezen belül is főleg a „nagy októberi szocialista forradalom” „árnyékába” kerül, ezekhez képest csaknem mellékesemmé degradálódik. Az említett Kossuth-díjas tankönyvben például így tárgyalták a háború okait: „Az imperialista államok uralkodó osztályai leplezték, tagadták támadó, rabló szándékait. Azt hirdették, hogy a haza védelmére kell fegyvert fogni. A megtévesztést, a félrevezetést csak a munkásosztály legjobbjai ismerték fel: az ő tiltakozásuk volt az egyetlen szó, amely a háború ellen elhangzott.”³⁷ Előtte hosszan – a 4,5 oldalas leckében 4 oldalon át – az imperializmus lenini ismérveit sorolta fel, mely tárgyalásmód végigvonul a szocialista korszak valamennyi tankönyvén, „első kézből” biztosítva az egyébként is kötelező marxista-leninista szemléletmódot. Hosszú tankönyvi fejezetek taglalták a munkásosztály álláspontját a háborúval kapcsolatban. Az első számú megidézett természetesen ismét az orosz bolsevikok vezetője: „Lenin rámutatott arra, hogy a háború a tőkés rendszer velejárója. [...] A nemzetközi munkásosztálynak meg kell akadályoznia, hogy a munkások milliói egymás vérét ontsák. Ha pedig a háború kitörését mégsem sikerülne elhárítani, valamennyi ország munkásainak az a kötelessége, hogy a kezükbe adott fegyvert ne egymás ellen, hanem a kizsákmányolóik ellen fordítsák: használják fel az alkalmat a kapitalista rendszer forradalmi úton való megdöntésére.”³⁸ Fontos része volt még a

36 Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Feuer Klára – Zsigmond László (1948): *Történelem. Általános iskola* 8. oszt. Ill. Győry Miklós és Janovits István. VKM, Budapest, 255.

37 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 169. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

38 Uo. 170. (Kiemelések az eredeti szövegben.) Megjegyezzük, hogy Lenin mindezt a II. Internacionálé 1912. évi bázeli kongresszusán, tehát még a háború előtt mondta.

marxista-leninista ideológián nyugvó tankönyveknek a velük egyet nem értő szociáldemokrata, tehát egyébként szintén munkásvezetők „besározása” is. Folytatva az idézett tankönyvi szövegeket, az imperialistáknak „Sikerült is pénzzel, jól fizetett állások, miniszteri tisztségek juttatásával egyes áruló, jobboldali szociáldemokrata vezetőket lekenyerezniük. Attól sem riadtak vissza, hogy a béke szószólóit meggyilkoltassák: mit számított egy-két ember élete, amikor milliók lemészárlásáról volt szó...” Az „eredmény”: „Az áruló vezetők meghamisították a szocialista munkásság igazi akaratát, elérülték a dolgozó tömegeket. [...] A megalkuvó vezetők árulása a II. Internacionálé csődjét, felbomlását idézte elő.”³⁹

Az 1950-ben megjelent, középiskolásoknak szánt Hanák Péter-féle tankönyv szintén a nemzetközi imperializmust vádolta a háború kitöréséért, de – ma már érdekes, de akkor természetes módon – osztályharcos alapon: „A német, angol, francia és osztrák-magyar imperialisták azért siettették a háború kirobbanását, mert uralmi rendszerük egyre nyilvánvalóbb válságba jutott. A proletárforradalomtól való félelem ösztönözte őket arra, hogy a munkásáruló opportunisták segítségével sovíniszta útra tereljék a tömegek elégedetlenségét, a forradalmi mozgalmat pedig a hadiállapot terrorjával elfojtsák.”⁴⁰ A háború jellegét a marxista-leninista kánonnak megfelelően határozták meg: „... az imperialisták a háborúval akarták az imperialista világ növekvő válságát és az egyre fenyegetőbb tömegelégedetlenséget levezetni. Űgy gondolták, hogy a háborúval az imperializmus ingadozó rendszerét megszilárdíthatják. [...] A háborúért az összes országok imperialistái felelősek.”⁴¹ Ami a marxizmus-leninizmus antiimperializmusa mellett még jellemző, az a harcoss antiklerikalizmus. Ugyanezen tankönyv így írt az egyházak háborús szerepéről: „... az egyházak vezetői, elsősorban a Vatikán, mindenütt a háború mellett állottak ki, megáldották a fegyvereket és a háborút, „isten nevében” küldték a vágóhídra a becsapott dolgozók millióit. A francia egyházi reakció a németek pusztulásáért, a német reakciós papság pedig a franciák sikeres lemészárlásáért imádkoztak [sic!]. Az egyházi reakció tehát a vallást a legbarbárabb sovíniszta uszítás céljaira használta fel az imperialista világháborúban.”⁴² A másik – kissé későbbi, de immár az új marxista-leninista, sőt inkább sztálinista történelmi szintézis⁴³ nyomán született – középiskolás tankönyv így összegzett: „A nagyhatalmak háborús céljai világosan mutatják, hogy a világháború mindkét hatalmi blokk részéről rabló, imperialista, hódító háború volt.

39 Uo. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

40 Hanák Péter (1950): *Egyetemes történelem IV. rész. (A legújabb kor története)* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 114. (Kiemelés tőlem: K. A.)

41 Hanák (1950) 115. Figyeljük meg az „imperialista” kifejezés gyakori használatát!

42 Uo. 115-116. (Kiemelés tőlem: K. A., azzal a megjegyzéssel, hogy persze XV. Benedek pápa békefelhívásairól nem történik említés. Ennél fontosabb, szintén marxista-leninista „rekvizitum” a „reakciós” jelző állandó használata az egyházra.)

43 Lukács Lajos – Spira György – Karácsonyi Béla – Heckenast Gusztáv (1951): *A magyar nép története*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

*Az imperialista hatalmak, rabló finánciók belevitték a népek millióit a hatalmas véráldozatokkal járó háborúba, újabb területek meghódításáért, újabb piacokért.*⁴⁴

Ami a háború kirobbantásában betöltött magyar szerepet illeti, viszonylag korrekt szövegrészekkel is találkozhatunk: „A minisztertanács résztvevői – Tisza István kivételével – helyeselték a háború megindítását. Tisza habozásának két oka volt. Attól tartott, hogy győzelem esetén Szerbiát a monarchiához csatolják; a kettős hatalom helyébe hármass hatalom lép (osztrák – magyar – délszláv), s ez csökkenteni fogja a magyar uralkodó osztályok szerepét. Vereség esetén a Habsburg-monarchia elpusztulásától félt: ezzel ugyanis a magyar urak elvesztették volna osztrák támaszukat. A huza-vona nem tetszett a német imperialistáknak: a szövetség azonnali felbontásával fenyegetőztek. A német támaszték elvesztésének fenyegető lehetőségére Tisza tüstént engedett.”⁴⁵ Mindezt a fent említett Lukács-féle tankönyv a következőképpen tárgyalta, pusztán Tisza óvatosságát hangoztatva: „Bár Tisza István teljes mértékben helyeselte a legerélyesebb fellépést Szerbia ellen, de szerinte kedvezőbb időpontot kellene kívánni. Emellett utalt arra, hogy ha háború is indulna Szerbia ellen, jó volna ügyelni a diplomáciai formaságra, és ez esetben a felelősség a háborúért Szerbiára hárulna – mondta Tisza. E mellett még szükségesnek tartotta, hogy a monarchia a háború megindítása előtt közölje a világgal, hogy nem törekszik Szerbia meghódítására.” Végül „... az osztrák-magyar finánciók, a birtokos osztály, a katonai háborús párttal közösen belevitte Magyarország népeit az imperialista érdekeket szolgáló, a népek szörnyű szenvedéseivel járó első világháborúba. [...] Végig kiemelt szöveggként szerepel a megint jellemzően marxista-leninista „osztályszempontú” értékelés: „A háborús felelősség súlya a magyar nép százazreinek elpusztulásáért a népelnyomó magyar uralkodó osztályokra hárul.”⁴⁶ Felelős volt még az ellenzéki sajtó, amely a kormányssajtóval együtt szított a háborúra, valamint „természetesen” a klérus, nevesítve és idézetekkel „alátámasztotta” Prohászka Ottokár püspök és Csernoch János bíboros. A „döntő” azonban, hogy „Ehhez a kalandorpolitikához nagy mértékben a forradalomtól való félelem vezette a magyar uralkodó osztályokat. [...] Annak, hogy a háborús magyar kormánynak sikerült az érlelődő forradalmi válságot elodáztatni ... nagy szerepe volt az MSZDP árulásának.”⁴⁷ Erről az „árulásról” egy teljes lecke szól,⁴⁸ melynek „lényege” azonban, hogy „Ezzel ellentétben a Bolsevik Párt azonnal és minden ingadozás nélkül szembefordult az imperialista háborúval.”⁴⁹

A háború menetének viszonylag részletező leírását illetően a távolságtartó hangnem a jellemző, melybe a háterszág dolgozóinak az elégedetlensége, a bolsevikok „békeharca”, az „osztályharc” éleződése egyre jobban belejátszott. „Az 1914

44 Lukács Lajos (1952): *A magyar nép története III. rész. (1849-től napjainkig)* Tankönyvkiadó, Budapest.

142. Az idézett szövegrészlet egyébként szó szerinti citátum a fentebb idézett szintézisből, ami jól jelzi a tankönyv tartalmi maximalizmusát is, pedagógiai kidolgozatlanságát is.

45 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) pp. 171.

46 Lukács (1952) 143-144.

47 Uo. 145.

48 „A Szociáldemokrata Párt árulása” (Uo. 145-146.)

49 Uo. 145.

augusztusától 1916 végéig húzódo hadműveletek egyik hatalmi csoport számára sem hoztak végleges győzelmet. Az antant hatalmak ember- és nyersanyagfőlénye azonban egyre inkább érezhetővé vált. A központi hatalmak mindhárom fronton (francia, olasz, orosz arcvonal) védekezésre szorultak. Egyre fenyegetőbb anyag- és élelmiszerhiány lépett fel.⁵⁰ Jellemzője a szövegekben a „nagyorosz nacionalizmus”⁵¹ megjelenése. Ennek jellemző példái különösen a Hanák-féle tankönyvben érhetők tetten. A francia sikerek annak köszönhetőek, hogy „az orosz hadsereg benyomult Kelet-Poroszországba és Galíciába.” Ugyanakkor a Kárpátokat elérő orosz csapatok „Lehetővé tették Anglia tevékeny bekapcsolódását és az antant hatalmak állóharcának sikeres megerősödését a nyugati fronton. [...] Ausztria-Magyarországot pedig arra kényszerítették, hogy csapatokat vonjon el a szerbiai frontról.”⁵²

A magyar szerep értékelését illetően kemény megállapításokat olvashatunk, mely sajátos egységben jelenik meg a fenti utalásban szereplő orosz „hősiességgel”: „A háború első hónapjai nyilvánvalóvá tették Ausztria-Magyarország és Oroszország gazdasági és politikai gyengeségét. Ausztria-Magyarország már a háború elején is csak a német imperialisták erőteljes támogatásával tudott fennmaradni. A cári Oroszország elmaradottsága is hamarosan kitűnt. Hadianyag-készletei már 1914 végére kimerültek, nem volt elegendő fegyvere és lőszer. Így az orosz seregek hősiessége és tömegereje ellenére sem tudott tartós győzelmet elérni ellenfeleivel szemben.”⁵³ Másutt: „Az orosz katonák bátran harcoltak, de a felszerelés teljes hiányosságát bátorságuk nem tudta pótolni. Bebizonyosodott, hogy a korhadt, reakciós cári rendszer képtelen a háború vezetésére.”⁵⁴ Tehát az orosz seregek, katonák „hősiesek”, míg a „korhadt, reakciós cári” Oroszország elmaradott. A negatív konnotáció csak az imperialista államra vonatkozhat. Ugyanez a „tálalás” jellemző a magyar vonatkozású történesek interpretálásakor is, csak itt „az osztrák vezérkar a gonosz”: „A magyar katonaságot az osztrák vezérkar különös előszeretettel vetette be olyan frontszakaszokon, ahol a rossz felszerelést, a hiányos tüzérségi támogatást személyes önfeláldozással és bátorsággal kellett pótolni.”⁵⁵

A háborús fordulatot 1916 végére teszik a tárgyalt tankönyvek, de nem csupán a hadi eseményeket vizsgálva: „1916 végén fordulat állott be a világháború menetében. A háború mindkét háborús felet kimerítette, a nyersanyag- és élelmiszerhiány mind érezhetőbbé vált, a tömegek felháborodása és elégedetlensége állandóan nőtt, a munkásság forradalmi harca megerősödött”⁵⁶ Az igazi fordulatot két történéshez kötik: az oroszországi forradalomhoz és a német „búvárhajó-harc” kiterjesztése ürügyeként nyíltan hadba lépő Egyesült Államok európai megjelenéséhez (muníció,

50 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 172. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

51 Vö. Závodszy Géza (1993): Nemzeti előítéletesség internacionalizmusból. Sztereotípiák, nemzeti előítéletek a magyar történelemtankönyvekben. *Iskolakultúra*, 3. évf. 15-16. sz. 7-17.

52 Hanák (1950) 117.

53 Uo.118. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

54 Uo. 119.

55 Lukács (1952) 147.

56 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 173.

majd katonaság). Az utóbbi vonatkozásában az amerikai imperializmus is megkapja a magáét, amelyben vastagon tetten érhető a tankönyv megírás idejének hidegháborús légköre is: „Az egész világ leigázásának első terveit szövögető amerikai imperialisták számára szerfölött kedvező volt a két imperialista blokk élet-halál harca.” Emellett „... kitűnő üzletnek is bizonyult a világháború” (hadianyag, iparcikk, élelmiszer). „... az amerikai nagytőkések mesébe illő vagytonokat vágtak zsebre százmilliók pusztulása árán.”⁵⁷ A katonai szövetségbe való belépés oka kettős: „... az agresszívebb német imperializmust veszélyesebbnek tartották” és „... az Egyesült Államokat egyre szorosabb gazdasági szálak fűzték az antanthoz, annak veresége súlyosan érintette volna az amerikai nagybankárokat és monopolkapitalistákat, ... a nagytőkés csoportok egyre harciasabbak lettek. Ennek megfelelően Wilson is felhagyott a pacifista szólamaival és igyekezett megvalósítani gazdái új, háborúpárti állásfoglalását.” Az amerikai hajók elsüllyesztése után „A német kormány visszautasította Wilson egy átlátszó békefelhívását, amelyben az amerikai imperialisták az egész világ döntőbíróiaként akartak fellépni. Ezek az ürügyek elégségesek voltak ahhoz, hogy az Egyesült Államok 1917 áprilisában háborúba lépjen Németország és szövetségesei ellen.”⁵⁸ Az általános iskolás tankönyv mindezt így összegezte: „A németek megindították a korlátlan tengeralattjáró-harcot”, amely „... ürügyet adott az Egyesült Államok tőkéseinek a háborúba való belépésre. Hadba lépésük valódi oka természetesen egészen más volt. Az orosz forradalom, Oroszország kiesése a háborúból alaposan meggyengítette az antant-hatalmak táborát. [...] Németország keleti haderői felszabadultak. Az amerikai imperialisták veszélyeztetve látták érdekeiket. A háború alatt ugyanis hatalmas hadianyag-szállításokkal, hitelekkel, kölcsönökkel támogatták Angliát, s most attól tartottak, elvesztik a befektetett tőkét és a remélt hasznot, ha nem segítik győzelemre adósukat.”⁵⁹ Megfigyelhetjük, hogy a középiskolás tankönyvi szöveg mennyivel ideologikusabb, bár az általános iskolásból sem hiányoznak az akkoriban „tudományos szocializmus”-nak nevezett diszciplína elemei.

Az oroszországi események és a munkásmozgalom ábrázolása

A szocialista korszak tankönyveiben kiemelt szerepet kapnak a munkásmozgalom történetének eseményei. A Hanák-féle könyv például két önálló leckét is szánt a témának: *A II. Internacionálé csődje. A bolsevikok harca a III. Internacionálé megalakulásáért; A gazdasági helyzet és a munkásmozgalom a világháború alatt.* Ezekben kiemelt szerepet kap a marxizmus-leninizmus tanítása a háborúról: „A kommunisták igazságosnak tartják az idegen hódítók elleni honvédő háborúkat, az elnyomott népek nemzeti felszabadító harcait, és a győzelmes munkásosztály harcát a hazai és nemzetközi imperializmusok ellen. [...] Az első világháborút Lenin és a bolsevikok igazságtalan, imperialista háborúnak tartották, és felhívták a munkásosztályt, hogy harcoljon a háború ellen, használja fel a háborút a proletárforradalom

57 Hanák (1950) 121.

58 Uo. 121-122.

59 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 178. Kiemelés az eredeti szövegben.

győzelmének kivívására.”⁶⁰ A gazdasági helyzettel foglalkozó anyagrészt lehetőséget kínál a hátország helyzetének a bemutatására. Ennek részei a háborús kényszergazdálkodás bevezetése, a kapitalisták profitjának növekedése,⁶¹ a munkásság életszínvonalának a csökkenése, a polgári szabadságjogok megszüntetése, a jegyrendszer bevezetése, háborúellenes tömegmozgalmak indulása, fokozódó sztrájkmozgalmak.⁶²

Forradalminak nevezett helyzet azonban csak Oroszországban állt elő: „A háború és az elszenvedett súlyos vereségek nagy mértékben meggyengítették az elnyomó cári államapparátust, a dolgozók tömegeiben viszont megerősítették a békevágyat. A háború gyötörte és békét szomjazó tömegeket a dolgok logikája vezette rá a proletárforradalomra, mint a háborúból kivezető egyetlen útra. De nemcsak a néptömegek, hanem a burzsoázia is elégedetlen volt a cári politikával. A burzsoázia természetesen nem a háború befejezését és a kizsákmányolás megszüntetését kívánta, hanem mindezek fokozását. A burzsoázia két legyet akart ütni egy csapásra. Először kezébe akarta ragadni a hatalmat, hogy biztosítsa az imperialista háború további folytatását; másodszer egy kisméretű palotaforradalommal meg akarta előzni a nagy népforradalom kitörését, amelynek hullámai már tornyosultak ... , de a nép a maga módja szerint oldotta meg.”⁶³ Természetesen itt most nem feladatunk az 1917-es oroszországi események taglalása, de a két hatalom – a február utáni polgári és az októberi bolsevik – viszonyulása a háborúhoz elemzésünk tárgya. „Az Ideiglenes Kormány a háború kérdésében kezdettől fogva a „győzelmes befejezésig vívandó háború” elvét vallotta. [...] Tehát a burzsoá kormány a nép akarata ellenére tovább akarta folytatni a népellenes, igazságtalan háborút.”⁶⁴ „Június 18-án nagyarányú tüntetés zajlott le Péterváron, amely már bolsevik jelszavakat hangoztatott. „Le a háborúval! Le a kapitalista miniszterekkel! Minden hatalmat a Szovjeteknek!” – követelték a tüntetők.” Jellemző a tankönyvi „tálalásra”, hogy az április közepén az antantnak küldött külön jegyzékben megígért offenzívát „Pontosan a tüntetés napján teljesítette [az Ideiglenes Kormány] Ez a támadás eleve sikertelenségre volt ítélve, mert a kimerült katonák nem látták a támadás célját és nem bíztak a parancsnokokban. Ehhez járult még az is, hogy erős hiány volt hadianyagban és felszerelésben. A rosszul előkészített és a nép akaratával ellenkező támadás összeomlott. A munkások és katonák felháborodása határtalan volt, egyre élesebben léptek fel az Ideiglenes Kormányval szemben.”⁶⁵

Óriási publicitása van a korszak tankönyveiben a bolsevik hatalomátvétel utáni dekrétumoknak, közte a békedekrétumnak: „A munkás- és parasztkormány, amelyet az október 24–25-i forradalom hozott létre, és amely a munkás-, katona- és paraszt-

60 Hanák (1950) 123-124. Kiemelés az eredeti szövegben.

61 Jellemző szöveg: „A halálgyárosok mesés vagyionokat harácsoltak össze a tömegek véráldozatából.” Hanák (1950) 125.) Kiemelés az eredeti szövegben.

62 Uo. 125-126.

63 Uo. 126.

64 Uo. 133.

65 Uo.134. Kiemelés tölem: K. A.

küldöttek Szovjetjeire támaszkodik, azt javasolja az összes harcoló népnek és kormányaiknak, hogy haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat egy igazságos, demokratikus béke megkötése iránt.⁶⁶ Felszólítja „Anglia, Franciaország és Németország munkásait, hogy segítsenek „a béke ügyének sikeres keresztülvitelében, s ezzel együtt a dolgozó és kizsákmányolt tömegek felszabadításában mindennemű rabság és kizsákmányolás alól.”⁶⁷ Az események hatását természetesen jelentősen túlértékelték a korszak tankönyvei: „... az imperialistákat mélységesen megdöbbenette, hogy Oroszország mérhetetlen birodalma kicsúszott az ellenőrzésük alól ... Megkettőzték erőfeszítéseiket – mindkét oldalon –, hogy a további forradalmak elhárítása érdekében is a háborút minél előbb győzelmesen befejezzék.”⁶⁸

Különösen a hazai hatást taglalja a talán legsematikusabb, A magyar nép története című tankönyv, már-már kozmikus képekkel, de mindenképp nagy-nagy elragadtatással és erős aktualizálással: „... a Nagy Októberi Szocialista Forradalom fénye világította be a magyar munkásosztály útját is, a magyar nép küzdelmeinek történetét 1917. november 7-től, az 1919-es proletárdiktatúrát éppúgy, mint a magyar népnek a Szovjetunió által történt felszabadítását, 1945. április 4-ét. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a Szovjetunió tette lehetővé a magyar nép évszázados történelmi elmaradottságának felszámolását, a félbemaradt 1848–49-es forradalom befejezését, sőt továbbfejlesztését, a szocialista építés munkáját.”⁶⁹ Az általános iskolai tankönyv némileg tényszerűbben, ha nem is vitathatatlanul összegez: „A monarchia összeomlása még Németországa előtt bekövetkezett. A Habsburg-birodalom államrendszere a népi és nemzetiségi elnyomáson nyugodott. Ennek a rendszernek a korhadsága a világháborúban nyilvánvaló lett: a monarchia sem gazdaságilag, sem katonailag nem állta meg a helyét. A hadsereg felszerelése, ellátása rossz, vezetése gyenge volt. A német vezérkarnak több ízben csapatokat kellett küldenie az osztrák front megvédésére. A nemzetiségek már a háború alatt nyílt ellenségeskedésbe kezdtek. Az uralkodó osztályok azonban nem látták a fenyegető veszélyeket, és végsőkig kitartottak az imperialista háború folytatása mellett. Ezzel rengeteg szenvedést okoztak a dolgozó és harcra kényszerített millióknak.”⁷⁰ A magyar nép története külön tananyagrészen tárgyalja a Monarchia kormányzati válságát. Az osztrák miniszterelnök elleni merényletet és Ferenc József halálát úgy „tálalja”, hogy „... a lélekharang már megkondult a korhadat, pusztulásra ítélt Monarchia felett.” Változások jöttek: „Kezdetét vették a felemás békekísérletek, amelyek nem egyszer az udvari körökből indultak ki. Céljuk: a tömegek háborúellenes hangulatának lecsillapítása volt, megelőzni a forradalmat olyan béke létrehozása által, mely a Habsburg-birodalom nagyhatalmi állását továbbra is biztosítja.”⁷¹ Ismét előkerül a marxista klisé: „A

66 Uo. 142.

67 Uo. 143.

68 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 178.

69 Lukács (1952) 151.

70 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) pp. 179. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

71 Lukács (1952) pp. 151.

*kormányváltások, a reformígéretet világosan jelezték, hogy az uralkodó körök már nem tudnak a régi módon kormányozni, a néptömegek mozgalmainak erősödése világosan megmutatta, hogy az elnyomottak gyökeres változást követelnek. A forradalmi helyzet egyre inkább kibontakozóban volt.*⁷²

Ezt a forradalmi helyzetet írja le, „ragozza”, sőt teszi szinte „kozmetikussá” a Lukács-féle tankönyv. „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom” hatására „A magyarországi munkásmozgalom hatalmas méretű fellendülése következett be 1917–18-ban. Az orosz példa lelkesítő hatása növelte a munkásság harckészségét. A szakszervezetek taglétszáma 1917-ben ugrásszerűen emelkedett. 1917-ben a sztrájkmozgalom nagymértékben növekedett.”⁷³ Ezt követően részletezi a könyv az ezekkel kapcsolatos eseményeket, melyek mellett a háborús történések szinte teljesen elhalványultak. Természetesen a szociáldemokraták is „megkapták a magukét”, akik mindent megtettek a forradalmi mozgalmak leszereléséért. Elkövetették a „főbűnt”, a mensevikek mellé álltak, de 1917 októberét követően nem mertek szembehelyezkedni a szovjet állammal. (A tankönyv ezt Népszava-cikkekkkel is igyekezett igazolni.) „Az SZDP vezetői arra törekedtek, hogy a munkásság követelését a szovjet állam békefelhívásának támogatására szűkítsék le, ezen túlmenő lépéseiket meggátolták. [...] Az SZDP vezetőinek áruoló mesterkedéseivel szemben egyre nagyobb számban akadtak olyan becsületes forradalmi elemek, akik szembehelyezkedtek a hivatalos párt- és szakszervezeti vezetéssel, akik szívós és kitartó küzdelmet folytattak a háborúellenes mozgalmak szervezése, erősítése terén.”⁷⁴ A tankönyv sorra veszi ezeket a háborúellenes mozgalmakat: a Szabó Ervin köré tömörülő antimilitarista köröket (pl. Mosolygó Antal), a Galilei kört (Pl. Korvin Ottó, Sallai Imre), a „haladó szellemű” írókat, művészeket (Ma, Tett c. lapok stb.), a Gyárközi Bizottságot, a baloldali szociáldemokratákat (Landler Jenő, Hamburger Jenő stb.). „A háborúellenes körök tagjai éles hangú röpiratokban foglaltak állást a háború ellen, leleplezték a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek áruoló, opportunistá vezetőit, de nem jutottak odáig, hogy a forradalmi elemeket önálló pártba tömörítsék. [...] Az antimilitarista csoport tagjai röpirataikban nem egyszer a zimmerwaldiakhoz csatlakozott magyarországi szocialistáknak vallották magukat. [...] Az Oroszországban hadifogságban lévő magyar hadifoglyok közül tízezzrel jelentkeztek önként a megalakuló Vörös Hadsergebe és Vörös Gárdába.”⁷⁵

A régi Magyarország háborús összeomlását a Kossuth-díjas tankönyv a következőképpen írta le: „A kormány még a háború elvesztése után is ragaszkodott a hatalomhoz. A király tovább akart uralkodni, a katonákat még mindig a frontra próbálták küldeni. Az értelmetlen, egymásnak ellentmondó parancsoknak azonban már senki sem engedelmeskedett. A katonák tudták, hogy a háború elvesztett, és tömegesen tagadták meg az engedelmességet a császári tiszteknek. Hazaszökdöstek, hogy

72 Uo. 152. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

73 Uo. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

74 Uo. 154-155. (Kiemelés tőlem: K. A.)

75 Uo.156-157.

*viszontláthassák családjukat.*⁷⁶ A magyar nép története részletesen leírja a háború végső szakaszát, melyben Ukrajna német és osztrák-magyar megszállásáról, az ottani fosztogatásokról is ír, illetve az összeütközésekről az ukrán felszabadító csapatokkal. Megemlíti a szerző a nyugati német offenzívát, majd az ottani antant ellentámadást és német ellentámadást, a balkáni és közel-keleti antant támadással, majd a Monarchia olasz hadszínterének összeomlásával együtt, melyhez szerinte hozzájárultak a polai, cattarói és pécsi katonai lázadások is.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság

Az események „osztályalapú” tárgyalása itt a legnyilvánvalóbb: „1918 októberében a Monarchia nemzetei a burzsoázia vezetésével nemzeti tanácsokat hoztak létre, melyek kimondták az elszakadást az Osztrák-Magyar Monarchiától, proklamálták az egyes nemzetek függetlenségét.”⁷⁷ Az őszirózsás forradalom okaként a következőket említik: „Károlyi ... háborúellenes beszédei, pacifista megnyilatkozásai, polgári demokratikus követelései széles körben növelték befolyását. Károlyi baloldali polgári pártja, a magyarországi burzsoázia, az uralkodó körök azon törekvéseit juttatta kifejezésre, hogy a háborús felelősségtől, a vereség előrelátható, súlyos következményeitől, a német imperialista szövetségestől minél előbb megszabaduljanak. Károlyi pártja a háború gyors befejezését kívánta és a győztes antant hatalmak felé keresett tájékozdást.”⁷⁸ Az új kurzus értékelése summás a Kossuth-díjas tankönyvben: „A Károlyi-kormány törvénybe iktatta a polgári szabadságjogokat ..., de a legégetőbb kérdéseket nem tudta megoldani.”⁷⁹ Ezek közé a megoldatlan problémák közé sorolta a földkérdést, a termelés megszervezését, az ellenforradalmi erőkkkel való leszámolás elmaradását, az élelmezési nehézségeket. Rögtön „osztályalapú” indokokkal is szolgált: „A belső nehézségeket a kormány azért nem tudta megoldani, mert még mindig képviselve voltak benne a nagybirtokosok és a magyar tőkések. De nem tudták forradalmi változtatásokra szánni magukat a kormány szociáldemokrata tagjai sem. Jobboldali megalkuvó vezetők voltak ezek, együtt akartak működni a burzsoáziával, és azt hitték, hogy forradalom nélkül, a régi rendszer képviselőivel való szakítás nélkül is meg lehet valósítani Magyarországon a demokratikus átalakulást.”⁸⁰ A megoldás – a marxista-leninista kor történelmi kánonja szerint – a kommunista párt megalakulása volt: „Szükség volt ... egy olyan pártra, mely magáévá teszi a munkásság, a szegényparasztság, a dolgozó kisemberek követeléseit, és megvalósítja, ha kell, újabb forradalom segítségével is. Az 1918 novemberében alakult Kommunista Párt ezt a feladatot vállalta magára.”⁸¹ A polgári kormány bukásának okait a Lukács-féle tankönyv egyrészt abban látta, hogy „A tömegmozgalmak egyre nagyobb méreteket

76 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 181.

77 Lukács (1952) 158-159.

78 Uo. 159.

79 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 181. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

80 Uo. 182. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

81 Uo.182-183. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

öltöttek.⁸² Másrészt megalakultak „... a katonatanácsok, melyek az oroszországi munkás- és katonatanácsok mintájára születtek meg.”⁸³ Legfőképpen azonban úgy véli, hogy „... bár az októberi forradalom győzelmét a munkásosztály, s a katonák vívták ki, a hatalom mégis a burzsoázia kezébe ment át.”⁸⁴ Az okok lajstroma az általános iskolás könyvben még bővül: sztrájkmozgalmak, gyárfoglalások, földfoglalások, illetve a területi kérdések és a nemzetiségi ellentétek szítása az antant részéről. „A külső és belső bajok mind nagyobbak lettek, és csak egyetlen erő maradt az országban, mely ebben a nehéz helyzetben merte vállalni az ország és a nép sorsáért a felelősséget, a proletariátus, és ennek vezető pártja, a Kommunista Párt.”⁸⁵

A külön fejezetben tárgyalt Magyarországi Tanácsköztársaság eseményeinek tárgyalása és értékelése sem feladatunk, csupán a korszak tankönyveiben „honvédő háborúként” tárgyalt történések elemzésére kell némiképp kitérnünk, mert ez szervesen összefügg a veszített háború következményeivel. Egészen elképesztő interpretációval is találkozhatunk: „A magyar uralkodó osztályok nem nyugodtak bele abba, hogy a dolgozók kezébe ment át az ország irányítása. Minthogy idehaza senki sem volt hajlandó fegyvert ragadni és segédkezet nyújtani régi hatalmuk visszaállításához, az imperialista hatalmaknak kínálkoztak fel, nekik árulgatták az országot.”⁸⁶ A középiskolás könyv – a maga módján ugyan, de – differenciáltabb képet festett. Az antant részéről „... először gazdasági blokád alá vették az országot. Ugyanakkor a balkáni antant haderőt már utasították a Tanácsköztársaság elleni támadás megszervezésére. [...] Mialatt Pesten folytak a tárgyalások, ezalatt a balkáni antanthaderő főparancsnoksága a burzsoá román, szerb és cseh haderővel együttműködve, előkészítette a katonai támadást Magyarország ellen.”⁸⁷ A gond az, hogy a szerveződő Vörös Hadsereg csupán a „proletárdiktatúra védelmére”⁸⁸ szerveződött, és stratégiája is az volt, hogy „a felvidéki cseh és román [?!] arcvonalat szakítsák el egymástól és törjenek előre a szovjet-ukrajnai front irányába”.⁸⁹ Tehát szó sem volt a magyar határok, területek védelméről, hanem inkább a proletárállam elismertetése, és a világforradalom beteljesítése volt a cél a „nagy orosz testvérrel” való egyesülés útján. Mondhatjuk ezt annak ellenére, hogy a Vörös Hadseregben részt vevő Stromfeld Aurél vezérkari főnök, és sok más volt monarchiabeli tiszt valóban a haza védelmében vállalt szerepet a harcokban. Erről persze sehol sem esik szó. Szó volt viszont – mégpedig eléggé hosszan – Lenin üdvözlétéről, melyet a Moszkvában járt Szamuely Tibor hozott magával május végén: „Most az a nemes, és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat az antant elleni súlyos háborúban.” „Ti háborút

82 Lukács (1952) 160.

83 Uo. 161.

84 Uo. 162.

85 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 184.

86 Uo. 188.

87 Lukács (1952) 185-186.

88 Uo. 186.

89 Uo. 189.

viseltek, egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háborút, az elnyomottak háborúját az elnyomók ellen, a dolgozók háborúját a kizsákmányolók ellen, háborút a szocializmus győzelméért. Mindaz, ami a munkásosztályban becsületes, az egész világon a Ti pártotokon áll. Minden hónap közelebb hozza a proletár-világforradalmat. Legyetek szilárdak és a győzelem végig a tiétek lesz.”⁹⁰ Mint tudjuk, nem voltak ilyen szilárdak. Clemenceau táviratban tett felszólítására és ígéretére visszavonták a Felvidéken előrenyomult csapatokat annak reményében, hogy meghívják őket a párizsi béketárgyalásokra. Nem hívták meg, sőt az ígéret ellenére a román csapatokat sem vonták vissza a Tiszától. A sztálinista ötvenes éveket idézik viszont ezzel kapcsolatban a Kun Bélát elítélő sorok:⁹¹ „Hogy az antant-imperialisták a Magyar Tanácsköztársaságnak tett ígéreteiket olyan könnyen felrúghatták, abban súlyos felelősség terheli Kun Béla külügyi népbiztost, aki nem követelt megfelelő biztosítékokat az antant-hatalmaktól, hogy ily módon kényszerítthesse azokat ígéreteik teljesítésére.”⁹² A Tanácsköztársaság hosszadalmas tankönyvi értékeléseiből egy rövidebb részletet emelünk csak ki: „A tanácshatalom azzal, hogy lekötötte az ellenforradalom imperialista erőinek egy részét, hozzájárult a Szovjetunió győzelméhez és megszilárdulásához.”⁹³ A Lukács-féle tankönyv így folytatja e gondolatsort: „Így a magyar Vörös Hadsereg harca az ország függetlenségéért egyben következetes nemzetközi harc is volt, mely a forradalmi internacionalizmus jegyében testvéri szövetségbe kovácsolta a magyar és orosz népet.”⁹⁴ A kor kötelező kliséjével találkozhatunk ebben a szövegben.

Trianon

A trianoni béke bemutatása, de legfőképpen elemzése a kor történelemtankönyveinek a margójára került, szemben az előző negyedszázad túldimenzionálásával. Az általános iskolás könyv *A béke kérdése* alcímet követően egyetlen bekezdésben azt hangsúlyozta, hogy az 1920 januárjában átnyújtott békefeltételek súlyosabbak voltak, mint amelyet a Tanácsköztársaság idején visszautasítottak. Ennek ellenére Horthyék elfogadták azokat. Ezután három – igaz, apró betűs – bekezdésben azt taglalták, hogy az ekkoriban zajló lengyel-orosz háborúban miért nem a szovjet állam mellett álltunk ki, „... melynek győzelme halálos csapást jelentett volna az imperialista békékre – köztük a trianoni békére is.”⁹⁵ A béke leírására nem jutott hely.

90 Uo. 192. (Végig kiemelt szöveg.) Ezt követi – szintén kiemelten – egy Rákosi-perből származó idézet (az ötvenes években vagyunk), mely szerint „Szovjetmagyarország háborúja a rabló imperialisták ellen 1848 óta Magyarország legdicsebb ténye volt.”

91 Kun 1939-ben a sztálini tisztogatások áldozata lett.

92 Lukács (1952) 195. Folytatva az idézetet, némi magyarázatot kapunk a hajdani külügyi népbiztos elítélésének okára, pontosabban ürügyére is: „Kun Béla emellett számos olyan lépést tett a Tanácsköztársaság idején és az azt követő emigrációban, melyek a forradalmi munkásmozgalom elárulását jelentették. Összeszúrta a levét a trockista-buharimista áruló bandával.” (Uo.)

93 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 191.

94 Lukács (1952) 199.

95 Heckenast – Karácsonyi – Feuer – Zsigmond (1948) 199.

A Lukács-féle tankönyvben a téma még alcímet sem kap, bár a „forgatókönyv” hasonló. „A Párizs melletti Trianon kastélyban 1920 júniusában aláírt békediktátum Magyarországot most már „hivatalosan” az imperialista hatalmak vazallusává, függő államává tette. Az imperialisták a gyors [?!] békekötéssel lehetőséget kívántak adni a magyar ellenforradalmi rendszernek ahhoz, hogy minden erejével a belső forradalmi mozgalmak ellen forduljon.”⁹⁶ Ezután következett az „értékelés” némi – erősen bújtatott – „tényközléssel”: „Az ellenforradalmi rendszer mindent elkövetett, hogy a trianoni béke valóságos hátterét, az uralkodó osztályok bűnösségét elleplezze. A Tanácsköztársaságra, a magyar kommunistákra akarták mindenáron hárítani a felelősséget azért, mert az antant imperialisták a történelmi Magyarország nagyobb részét Horthyék hozzájárulásával felosztották a kisantant államai között. A Horthy-fasizmus [az olasz fasizmus hatalomra jutása előtt két évvel!] demagógiájával szemben a valóság az volt, hogy míg a magyar kommunisták, a magyar munkásosztály a trianoni békefeltételeknél kedvezőbb Smuts-ajánlatot visszautasították, és fegyverrel kezükben védték a hazát, addig a magyar ellenforradalmárok hazaárulásukkal közreműködtek Trianon előkészítésében.”⁹⁷ Ráadásul „A Szovjetunió következetes békepolitikáját, a Párizs környéki imperialista békediktátumok ellen folytatott harcát a Horthy-fasizmus a magyar nép előtt elhallgatta. [...] A magyar uralkodó osztályoknak a trianoni békéért való felelősségét mesterséges honfibú élesztésével, revizionista propagandával igyekeztek elfedni.”⁹⁸

TANKÖNYVEK

- Benda Kálmán (1945): *Magyarország története az őskortól napjainkig. (A polgári iskolák III-IV. és a gimnáziumok III. osztálya számára.)* Szikra, Budapest, 136. (Ideiglenes történelemtankönyv-sorozat I. kötet. Szerk.: Feuer Klára – Kosáry Domokos)
- Kosáry Domokos – Mérei Gyula (1945): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A gimnáziumok, gazdasági középiskolák és a tanító-(nő)-képző intézetek IV. osztálya számára.* Szikra, Budapest, 176. (Ideiglenes történelemtankönyv-sorozat VI. kötet. Szerk.: Feuer Klára – Kosáry Domokos)
- Varga Zoltán (1946): *A magyar nemzet története. II. rész. A szatmári békétől. Gimnáziumok és a leánygimnázium VIII. oszt. számára.* Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület, Debreceni Könyvnyomda, 129.
- Iván János (1947): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII., a líceumok és leánylíceumok IV.*

96 Lukács (1952) 205.

97 Uo. 205-206.

98 Uo. 206.

-
- osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 118. (A Szent István Társulat tankönyvei. Szerk.: Balogh Albin)
- Heckenast Gusztáv – Karácsonyi Béla – Feuer Klára – Zsigmond László (1948): *Történelem a VIII. osztály számára.* VKM, Budapest, 255. (Általános iskolai tankönyvek)
- Hanák Péter (1950): *Egyetemes történelem IV. rész. A legújabb kor története.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 159.
- Hanák Péter (1950): *Egyetemes történelem. Legújabb kor, 1918–1950. IV. oszt.* Tankönyvkiadó, Budapest, 131.
- Szamuely Tibor – Kiss Aladár – Urbán Aladár (1950): *Egyetemes történelem a gimnázium IV. osztálya számára.* Szerk. Szamuely Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 228.
- Lukács Lajos (1952): *A magyar nép története III. rész. 1849-től napjainkig.* Tankönyvkiadó, Budapest, 308.